

Revolution Studies
Volume 01, No.01, Summer & Spring 2023 (Serial 1)

**Boolean and Macroscopic Analysis of November 2018 Protests
in Tehran Province**

Mehdi Rafiei Bahabadi¹

Doi :10.22034/FADEMO.2023.399878.1008

Abstract

The purpose of the present study is to explain the protests of November 2018 in Tehran province. In theories related to protest action, several conditions for the potential or occurrence of protest action have been mentioned. In this research and based on related theories, 6 conditions of migration and its wide consequences, feelings of deprivation and dissatisfaction, objective deprivation, cultural factors, objective injustice, use of media encouraging protest and perception of the structure of political opportunity and usefulness of protest to explain The occurrence of a protest action in November 2018 was considered. In this article, the Boolean analysis technique was used to discover the necessary or sufficient conditions for the occurrence of protests in November 2018 in Tehran province. In the end, 4 sufficient conditions for the occurrence of protests in Tehran province were verified, which are the condition of feeling deprivation and dissatisfaction in 3 scenarios, the condition of cultural factors in 3 scenarios, the condition of using media encouraging protests in 3 scenarios, the condition of objective deprivation in 2 scenarios and the condition of perception. From the structure of the political opportunity and finding the protest useful in 2 scenarios, there is the condition of the consequences of massive migration in one scenario.

Keywords: Protest action; feeling deprived; political opportunity structure; cultural factors; media encouraging protest

---

1. PhD in Sociology, Tarbiat Modares University, Tehran, Iran. mehdrafieebahabadi@gmail.com

Received: 2022/ 10/ 26

Approved: 2023/ 04/ 29

تحلیل بولی و کلان‌نگر اعتراضات آبان ۱۳۹۸ در استان تهران

مهدی رفیعی بهابادی^۱

Doi : 10.22034/FADEMO.2023.399878.1008

چکیده: هدف مطالعه حاضر تبیین اعتراضات آبان ۱۳۹۸ در استان تهران است. در تئوری‌های مربوط به کنش اعتراضی شرایط متعددی برای پتانسیل یا وقوع کنش اعتراضی ذکر شده است. در این تحقیق و بر اساس نظریه‌های مرتبط، شش شرط مهاجرت و پیامدهای گسترده آن، احساس محرومیت و نارضایتی، محرومیت عینی، عوامل فرهنگی، بی‌عدالتی عینی، استفاده از رسانه‌های مشوق اعتراض و ادراک از ساختار فرصت سیاسی و فایده‌مندی اعتراض برای تبیین وقوع کنش اعتراضی آبان ۱۳۹۸ مدنظر قرار گرفت. در این مقاله، برای کشف شروط لازم یا کافی وقوع اعتراضات آبان ۱۳۹۸ در استان تهران از تکنیک تحلیل بولی استفاده شده است. در نهایت، چهار شرط کافی برای وقوع اعتراضات در استان تهران احراز گردید که شرط احساس محرومیت و نارضایتی، شرط عوامل فرهنگی و شرط استفاده از رسانه‌های مشوق اعتراض در سه سناریو از چهار سناریو تکرار شده و به نظر می‌رسد نسبت به بقیه عوامل برای تبیین متغیر شرکت در کنش اعتراضی آبان ۹۸ اهمیت بیشتری دارند.

کلیدواژه‌ها: کنش اعتراضی، احساس محرومیت، ساختار فرصت سیاسی، عوامل فرهنگی، رسانه‌های مشوق اعتراض.

mehdirafieebahabadi@gmail.com

۱. دکتراى جامعه‌شناسى، دانشگاه تربیت مدرس، تهران، ایران.

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۰۲/۰۹

تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۰۸/۰۴

دوفصلنامه انقلاب پژوهی / سال اول / شماره ۱ / بهار و تابستان ۱۴۰۲ / صفحات ۲۷۷-۲۹۸

<https://trs.ri-khomeini.ac.ir/>

طرح مسئله

در دنیای مدرن اکثر دولت‌ها انواع مختلفی از اعتراض سیاسی را تجربه کرده‌اند. این اعتراضات با فراوانی زیاد در جوامع توسعه‌یافته و در جوامع در حال توسعه و یا توسعه‌نیافته مشاهده شده است. نوع نگاه به اعتراضات از طرف حکومت‌ها متفاوت است. برخی آن را نه تنها امری طبیعی تلقی کرده بلکه آن را نشانه پویایی جامعه دانسته و در نتیجه برخورد نرم‌تری نسبت به اعتراضات دارند و برخی دیگر آن را مُخل نظم عمومی و امنیت سیستم موجود تلقی کرده و به شدت هرگونه اعتراضی را سرکوب می‌کنند. با این حال، آنچه بیشتر رایج است نگاه به اعتراضات به عنوان عامل بی‌ثباتی و تهدیدکننده سیستم‌های موجود است و نتیجه آن برخوردهای سخت یا نسبتاً سخت با معترضان است.

با توجه به معیارهای گوناگون می‌توان سنخ‌های متعددی از اعتراض را شناسایی کرد. از نظر هدف اعتراض گاهی اعتراض صرفاً به خاطر نارضایتی از اتخاذ یک تصمیم خاص است و هدف اعتراض، منصرف کردن تصمیم‌گیرندگان از تصمیم اتخاذ شده است، گاهی نارضایتی هدف بزرگ‌تری مانند اصلاح در برخی شیوه‌های حکمرانی است و گاهی نیز هدف از اعتراض تغییر رژیم است. از طرف دیگر، گستره اعتراض نیز می‌تواند صرفاً یک یا چند محله، یک یا چند شهر خاص و یا درگیر شدن بیشتر نقاط یک کشور در اعتراض باشد. در مورد محدودی نیز ممکن است مردم چند کشور حول موضوعی مشترک دست به اعتراض بزنند. گروه‌های درگیر در اعتراض نیز می‌توانند صرفاً یک یا چند صنف خاص، یک طبقه از جامعه یا ترکیبی از طبقات باشند.

ایران را می‌توان در زمره کشورهای طبقه‌بندی کرد که از بدو ورود به دوران مدرن انواع مختلفی از اعتراض با سنخ‌های متفاوت را تجربه کرده است. فرازوفرودهای بسیار، تأسیس و فروپاشی سلسله‌های مختلف سیاسی، شکل‌گیری جنبش‌ها و فرقی مختلف دینی و فکری، تهاجم گاه‌وبیگاه بیگانگان به این سرزمین این کشور را مستعد بی‌ثباتی بسیاری ساخته است. تغییر چندگانه حکومت‌ها در هزاره گذشته بهترین سند برای اثبات این بی‌ثباتی دیرپای سیاسی است. از سده گذشته تاکنون، ایران شاهد رخداد‌های بزرگ سیاسی چون جنبش مشروطه، سقوط سلسله قاجار و روی کار آمدن سلسله پهلوی، جنبش ملی شدن صنعت نفت، اصلاحات ارضی و انقلاب سال ۱۳۵۷ بوده است. تحولات سیاسی - اجتماعی ایران در یک سده اخیر مشحون از اشکال مختلفی از کنش‌های اعتراضی است که در یک مورد به فروپاشی حاکمیت سیاسی منجر شده است و در مواردی نیز منشأ تغییرات بنیادین در مناسبات سیاسی بوده است.

صرف نظر از انواع و اشکال کنش‌های اعتراضی، در چند دهه گذشته بارها شاهد آن بوده‌ایم که به دنبال برخی تحولات اجتماعی یا تصمیم‌گیری‌های سیاسی - اقتصادی شکاف بالقوه تضادهای اجتماعی فعال شده و متعاقب آن کنش‌های اعتراضی جمعی صورت گرفته است.

بعد از انقلاب سال ۱۳۵۷، به مدت چهار دهه جامعه ایرانی شاهد ظهور و بروز اشکال مختلفی از کنش‌های اعتراضی بوده است. غیر از اعتراضات و بی‌ثباتی‌های سیاسی متعددی که در سال‌های ابتدایی انقلاب در ایران شاهد آن بوده‌ایم از دهه ۷۰ به این سو نیز اعتراضات متعدد با گستره و موضوعات متفاوت در ایران رخ داده است. اگر از اعتراضات تیر ۱۳۷۸ که در سطح برخی دانشگاه‌های کشور رخ داد بگذریم در ۱۳ سال گذشته (۱۳۸۸ تا ۱۴۰۱) به‌غیر از اعتراضات صنفی متعدد چهار اعتراض گسترده و فراگیر در سطح کشور رخ داده است. اعتراضات بعد از انتخابات ریاست جمهوری سال ۱۳۸۸، اعتراضات دی‌ماه ۱۳۹۶، اعتراضات آبان ۱۳۹۸ و اعتراضات پاییز ۱۴۰۱ اعتراضاتی فراگیر بوده است که ده‌ها و در برخی موارد صدها شهر کشور را در بر گرفته است.

یکی از اعتراضات فراگیر در طول بیش از ۴۰ سال پس از انقلاب اعتراضات سال ۱۳۹۸ است که بعد از اعلام سهمیه‌بندی و افزایش قیمت بنزین در آبان ۱۳۹۸ در بیش از ۱۰۰ شهر کشور رخ داد. با اینکه اعتراض نسبت به تصمیم دولت در خصوص افزایش قیمت بنزین آغاز شد؛ اما محدود به آن نماند و خیلی زود بسیاری از معترضان کلیت نظام سیاسی را مورد هدف قرار دادند. به نظر می‌رسید زمینه اعتراض از مدت‌ها قبل فراهم بوده است و افزایش قیمت بنزین و اعلام ناگهانی آن صرفاً در نقش یک جرقه عمل کرده است.

در نظرسنجی که مرکز افکار سنجی دانشجویان ایران (ایسپا) در آذر ۱۳۹۸ و چند روز پس از پایان اعتراضات در استان تهران انجام داد فقط ۶ درصد گروه نمونه در پاسخ به این سؤال که «این روزها بیش از هر چیز چه چیزی شما را نگران می‌کند» به گرانی بنزین اشاره کردند که این ایده را تقویت می‌کرد که گرانی بنزین اگرچه نقطه شروع اعتراضات بوده؛ ولی علت اصلی آن نبوده است. اکثر قاطع پاسخگویان، یعنی ۸۵ درصد به مسائل کلان اقتصادی و فقدان اشتغال و نیز ناامیدی از آینده اشاره کردند. این شواهد در ظاهر نشان می‌داد که شاید علت اعتراضات اقتصادی است؛ اما شواهدی در مقابل وجود داشت که نشان می‌داد اتفاقاً بسیاری از مناطق محروم کشور که از نظر اقتصادی و رفاهی در رتبه‌های پایین رتبه‌بندی شهرها و استان‌های کشور هستند نه تنها درگیر اعتراض ۱۳۹۸ نشدند بلکه معمولاً اعتراض گسترده‌ای در این نقاط هیچ‌گاه دیده نشده است. به‌عنوان مثال، در حالی که استان سیستان و بلوچستان از نظر شاخص‌های

توسعه‌یافتگی در رده‌های آخر جدول استان‌های ایران قرار دارد از این رو، در اعتراضات سال ۱۳۹۶ و ۱۳۹۸ چندان درگیر اعتراضات سراسری نشده است.

یکی از استان‌هایی که به‌صورت گسترده درگیر اعتراضات آبان ۱۳۹۸ شد استان تهران بود. با این حال، نوع شهرهای درگیر در اعتراضات ۱۳۹۸ در استان تهران تفاوت قابل توجهی با اعتراضات پیش از آن داشت. به‌عنوان مثال، در حالی که در اعتراضات ۱۳۷۸، ۱۳۸۸ و ۱۳۹۶ بیشتر خود شهر تهران درگیر اعتراض بود در اعتراضات ۱۳۹۸ شهرستان‌های حاشیه جنوبی و غربی استان تهران به‌صورت گسترده و همراه با خشونت زیاد درگیر در این اعتراضات شدند و اعتراضات در خود شهر تهران چندان گسترده نبود. شاید ساده‌ترین تحلیلی که می‌توان در مورد این اعتراضات ارائه داد تقلیل آن به مسائل اقتصادی و معیشتی باشد؛ با وجود این، نتایج پیمایشی که نگارنده در شهرستان‌های درگیر اعتراض در استان تهران انجام داده است نشان می‌دهد سطح اقتصادی افراد درگیر در اعتراض با کسانی که در اعتراض شرکت نکردند تفاوت محسوسی نداشته است.

به نظر می‌رسد تبیین پدیده اعتراض و کنش اعتراضی پیچیده‌تر از آن است که بتوان آن را به یک یا چند عامل محدود مرتبط کرد. بر این اساس، در این مقاله پژوهشی دنبال پاسخ به این سؤال هستیم که مجموعه چه شرایطی شرط کافی برای وقوع اعتراضات آبان ۹۸ در استان تهران را فراهم کرده است. بیشتر مطالعاتی که حول پدیده اعتراض انجام می‌شود در سطح تحلیل فرد است و بیشتر به این سؤال می‌پردازد که چه عواملی بر پتانسیل اعتراضی در افراد تأثیر می‌گذارد و مطالعات اندکی در سطح سنجش سیستم به‌ویژه در ایران متمرکز بر یک کنش اعتراضی خاص بوده است. همان‌گونه که از نوع سؤال مطرح شده هم مشخص است سطح تحلیل در مقاله حاضر، سطح کلان (شهرستان‌ها) خواهد بود به این ترتیب که با بررسی ۴ شهرستان درگیر در اعتراضات آبان ۹۸ در استان تهران (اسلامشهر، قدس، شهریار و بهارستان) شروط کافی وقوع اعتراضات در این شهرستان‌ها مورد بررسی قرار خواهد گرفت.

چارچوب نظری

با توجه به نوع سؤال تحقیق، نظریه‌های مورد استفاده در این مقاله پژوهشی طیف گسترده‌ای از نظریه‌ها را شامل می‌شود که به تبیین کنش اعتراضی پرداخته‌اند. یکی از مهم‌ترین رویکردها در تبیین کنش اعتراضی رویکرد رفتار جمعی است. رویکرد رفتار جمعی که شاخه‌ای از مکتب کارکردگرایی ساختاری است جنبش‌های اجتماعی را نتیجه‌جانبی دگرگونی اجتماعی فوق‌العاده سریع تلقی می‌کند. طبق این رویکرد اگر یک جامعه نتواند فرصت‌هایی را برای شهروندانش فراهم کند یا آنکه نتواند آنها را از لحاظ مدنی و اخلاقی یکپارچه کند آنگاه عصبانیت، سرخوردگی

و پرخاشگری به وجود می‌آید و طغیان جمعی اعتراضی و خشمگینی رخ خواهد داد (جانستون، ۱۳۹۸، ص. ۵۵). مکتب شیکاگو یکی از مکاتبی است که می‌توان آن را ذیل رویکرد رفتار جمعی طبقه‌بندی کرد. کتاب رابرت پارک^۱ و ارنست برگس^۲ با عنوان *مقدمه‌ای بر علم جامعه‌شناسی*^۳ متأثر از لوبون، از توده‌ها به‌عنوان نمونه‌ای از افراد با رفتار غیرعقلانی و بدوی یاد شده است. نیل اسملسر^۴ کتاب *نظریه رفتار جمعی* را در سال ۱۹۶۲ نوشت. نظریه وی شامل پدیده‌های متنوعی همچون وحشت، طغیان، فوران‌های خصمانه، جنبش‌های محیط زیستی و جنبش‌های انقلابی می‌شد که این نظریه همه این پدیده‌های متنوع را زیر یک چتر مفهومی قرار می‌داد، به این معنا که تصور می‌کرد عوامل یکسانی در همه این اشکال جمعی در کارند. نظریه اسملسر شش عامل تعیین‌کننده لازم و کافی را مشخص می‌کند. شرایط مساعد ساختاری، فشار ساختاری، گسترش عقاید تعمیم‌یافته، باور همگانی شده و رویدادهای شتاب‌دهنده که رفتار جمعی را برمی‌انگیزند (جانستون، ۱۳۹۸، ص. ۵۸). وی بر این باور است زمانی که شخصی فشار ساختاری را تجربه می‌کند برای جبران آن در یکی از این سطوح دست به کنش می‌زند. اگر تعداد زیادی از مردم به شیوه یکسانی عمل کنند شاهد رفتار جمعی خواهیم بود (دلپورتا و دانی، ۱۳۸۴، ص. ۱۷).

نظریه‌های مرتبط با محرومیت نسبی را می‌توان زیرمجموعه رویکرد رفتار جمعی تلقی کرد. گر (۱۹۷۰) چنین استدلال می‌کند که اعتراض سیاسی زمانی اتفاق می‌افتد که شهروندان محرومیت نسبی را تجربه می‌کنند. آن هنگام که آنها شرایط شخصی‌شان را با گروه‌های دیگر مقایسه می‌کنند یا با شرایط گذشته‌شان این مقایسه را انجام می‌دهند. یکی از تبیین‌هایی که برخی اندیشمندان آن را به‌کاربرده‌اند مفهوم *خلأ* یا فاصله بین اهداف فرد یا سطح مطلوب موفقیت از سطح واقعی موفقیت است. هر چه این فاصله بیشتر باشد پتانسیل اعتراض و خسونت سیاسی بیشتر خواهد شد.

رابطه بین نارضایتی سیاسی و مشارکت سیاسی نیز بحث‌برانگیز است. عده‌ای بر این باورند نارضایتی سیاسی افراد را به‌سوی پیوستن به کنش‌های سیاسی از نوع اعتراض سیاسی سوق می‌دهد (گامسون، ۱۹۶۸). این فرضیات «رادیکالیسم ناامیدی»^۵ نام گرفته است (نوریس و همکاران، ۲۰۰۵). گر مدعی است که اعتراض سیاسی یک روش نشان دادن احساس ناامیدی، بیگانگی،

1. Robert Park
2. Ernest Burgess
3. An introduction to the science of sociology 1969 (1921)
4. Neil Smelser
5. Disaffected radicalism

نارضایتی از فرایندهای سیاسی و به‌طور کلی سیستم سیاسی است. نظریه‌هایی که بر نقش احساسات تأکید دارند نیز گرچه تفاوت‌هایی با سایر نظریه‌های حوزه رفتار جمعی دارند با این حال، می‌توان آنها را نیز ذیل همین رویکرد دسته‌بندی کرد. جاسپر از جمله محققانی است که نقش احساسات را در وقوع اعتراضات برجسته می‌کند. جاسپر (۱۹۹۸) برخی از احساساتی که به سوق دادن افراد به جنبش‌های اجتماعی کمک می‌کند، افراد را در آنجا نگه داشته و آنها را از خود دور می‌نماید، لیست می‌کند. نفرت، خصومت، انزجار، عصبانیت، اندوه، عشق، همبستگی، وفاداری، دلسوزی، همدردی، بدبینی، افسردگی، شور و شوق، غرور، ترس و وحشت و شادی و امید برخی از احساساتی هستند که می‌توانند در جریان کنش‌های اعتراضی مؤثر باشند.

رویکرد مهم دیگری که در مقابل رویکرد رفتار جمعی قرار می‌گیرد رویکرد کنش جمعی است. برچسب رفتار جمعی به‌صورت سنتی در مورد کنش‌هایی به‌کاربرده می‌شود که با پیش‌فرض غیرعقلانی بودن نگریده می‌شود، در حالی که برچسب کنش جمعی معمولاً با این پیش‌فرض به کار می‌رود که عقلانیتی در پس آن نهفته است. ذیل این نظریه می‌توان چندین نظریه پرداز ذکر کرد.

اثر بنیادی در زمینه نظریه کنش جمعی، کتاب منطق کنش جمعی (۱۹۶۵) نوشته مانکور اولسون است. این نظریه به‌طور مستقیم به پدیده‌های مربوط به جنبش‌های اجتماعی و اعتراض سیاسی نمی‌پردازد. مسئله‌ای که این نظریه به آن می‌پردازد عبارت است از اینکه چه هنگام افراد برای دستیابی به یک هدف مشترک به‌صورت دسته‌جمعی عمل می‌کنند. نظریه اولسون از چند گزاره مشخص تشکیل شده است که چند گزاره آن که با مقاله حاضر ارتباط بیشتری دارد در ادامه ذکر می‌شود:

- هرچه هزینه‌های مشارکت در تأمین کالای عمومی بیشتر باشد، احتمال مشارکت کمتر می‌شود.
- هر چه تأثیرگذاری گروهی ادراک شده بیشتر باشد، تأثیرگذاری شخصی ادراک شده نیز بیشتر خواهد شد. هنگامی که آنان به یک گروه می‌پیوندند به داوری درباره شانس موفقیت کنش جمعی می‌پردازند و آنگاه احساس خود را از تأثیرگذاری با آن تطبیق می‌دهند.
- نارضایتی در صورتی رفتار اعتراضی را تحریک می‌کند که افراد تصور کنند اعتراضشان تغییری ایجاد می‌کند؛ بنابراین کنش متقابل نارضایتی و تأثیرگذاری ادراک شده بر رفتار اعتراضی تأثیر می‌گذارد.

- وارد شدن در شبکه‌های اجتماعی که به تشویق اعتراضات می‌پردازند علت مهمی برای ورود رفتارهای اعتراضی است. یک شاخص برای این گونه انگیزه‌های اجتماعی عضویت در شبکه‌های اجتماعی است (آپ، ۱۳۹۵).

رویکرد بسیج منابع در ادامه رویکردهای مبتنی بر انتخاب عقلانی (با پاره‌ای از تفاوت‌ها) و در مقابل رویکرد رفتار جمعی تئوریزه شده است. نظریه بسیج منابع، سرخوردگی، محرومیت و جامعه توده‌ای را به‌عنوان دلایل جنبش‌های اجتماعی رد و سازمان و راهبرد را عوامل حیاتی موفقیت جنبش‌ها قلمداد می‌کنند. همان‌طور که از اسم رویکرد نیز مشخص است تأکید اصلی بر منابع است. طبق این رویکرد در جوامع معاصر هر فردی نارضایتی‌هایی دارد. حتی جوامع ثروتمند نیز تحت تأثیر منافع رقابتی، آرزوهای محقق نشده و نارضایتی‌ها مطالباتی دارند.

تمامی گروه‌ها به دنبال مطالبات و منافعتند. این امر بدین معناست که نارضایتی‌ها و مطالبات غیرمعمول نیستند و در یک معنا به شکل یکسانی در همه گروه‌ها و سازمان‌های ستیزه‌جو و مخالف وجود دارد؛ بنابراین این قدرت مطالبات نیست که بسیج جنبش‌های اجتماعی را توجیه می‌کند بلکه عامل دیگری است که این امر را تبیین می‌کند و آن توانایی گروه‌ها در فراهم آوردن منابع، اشاعه پیام‌هایشان و همچنین بسیج اعضایشان برای اینکه به خیابان‌ها بیایند. وقتی صحبت از منابع می‌شود در درجه اول منظور پول است؛ اما منابع می‌توانند متکثر باشند و به پول ختم نمی‌شوند (جانستون، ۱۳۹۸، ص. ۷۱). به‌عنوان مثال، در این رویکرد تکنولوژی ارتباطی جدید مانند اینترنت نوعی منبع کلان در نظر گرفته می‌شود؛ چراکه این تکنولوژی می‌تواند تأثیراتی بر انگیزه‌ها در سطح خرد داشته باشد.

رویکرد بعدی در تبیین اعتراض و جنبش‌های اجتماعی، رویکردی است که در فرایند سیاسی تعریف شده است. مفهومی که بیشترین موفقیت را در تعریف ویژگی‌های محیط بیرونی توسعه جنبش‌های اجتماعی داشته مفهوم «ساختار فرصت سیاسی» است. این مفهوم با متغیرهایی همچون میزان باز یا بسته بودن نظام سیاسی محلی (آیزینگر، ۱۹۷۳)، بی‌ثباتی انتخاباتی (پیون و کلاورد، ۱۹۷۷)، دسترسی به متحدان با نفوذ (گامسون، ۱۹۹۰)، تحمل اعتراض‌نخبگان (جنکینز و پرو، ۱۹۷۷)، میزان باز بودن یا بسته بودن دسترسی به عرصه سیاسی رسمی، میزان ثبات یا بی‌ثباتی صف‌بندی‌های سیاسی، دسترسی به متحدان بالقوه و وضعیت استراتژیک متحدان بالقوه و منازعات سیاسی میان و درون نخبگان (تارو، ۱۹۸۳) تعریف می‌شود (به نقل از دلاپورتا و دیانی، ۱۳۸۴، ص. ۲۴). خلاصه اینکه عناصری در محیط محدودیت‌هایی را بر فعالیت‌های سیاسی تحمیل می‌کنند یا راه را برای این گونه فعالیت‌ها باز می‌کنند؛ بنابراین شیوه رفتار افراد و گروه‌ها

در نظام امتیازی صرفاً تابع منابعی نیست که آنها در اختیار دارند بلکه همچنین تابع روزنه‌ها، نقاط ضعف، موانع و منابع نظام سیاسی است. بسیاری از تحلیل‌گران ادراک از ساختار فرصت سیاسی را مهم‌تر از حالت عینی آن می‌دانند.

رویکرد ذهنیت‌گرا فرض می‌کند که ساختارهای فرصت سیاسی تنها در صورتی باید مفروض گرفته شوند که تغییراتی ادراک شده در محیط به وجود آمده باشد؛ یعنی اینکه در انتظارات (ذهنی) موفقیت تغییر ایجاد شده باشد. طبق استدلال تارو و تیلی (۲۰۰۱، ص. ۴۳)، هیچ فرصتی هر قدر به شکل عینی فراهم شده باشد باعث بسیج نمی‌شود مگر اینکه نخست برای چالشگران بالقوه قابل‌رؤیت باشد و دوم به‌عنوان یک فرصت قابل درک باشد.

در کنش اعتراضی، برخی نظریه‌ها بر نقش فرهنگ تأکید می‌کنند. فرهنگ از طریق سه مکانیسم، تأثیر خود را بر رفتار کنشگران اجتماعی اعمال می‌کند: علاقه و استراتژی، ارزش و ایدئولوژی و گزینه و عادت. این سه مکانیسم را می‌توان ابزار، اسکریت و گزینه نام‌گذاری کرد (ژانو، ۲۰۰۰، ص. ۳۷). هنگامی که مردم به برخی از متون یا ایدئولوژی‌های فرهنگی متعهد می‌شوند، تمایل به پیروی از آنها دارند. تحت این سازوکار، معیار تصمیم‌بازیرگان دیگر سود یا ضرر نیست بلکه درست یا غلط است. ارزش‌ها و جهت‌گیری‌ها یک نقش متمایز و برجسته در رفتار سیاسی ایفا می‌کنند. ادبیات موجود در این حوزه بر رابطه بین تغییر ارزشی و وجود فرم‌های جدید مشارکت سیاسی تأکید دارد (بارنز و کاس، ۱۹۷۹؛ اینگلهارت، ۱۹۹۰؛ جنکینز و همکاران، ۱۹۸۹؛ وندث، ۱۹۹۵؛ دالتون، ۲۰۰۸).

از منظر جامعه‌شناسی شهری، برخی نظریات به پدیده اعتراض نگاه می‌کنند و عواملی همچون مهاجرت، تعلق مکانی، مسکن، اشتغال و... را با اهمیت می‌دانند. از این منظر، اعتراضات و خیزش‌های شهری فوران خشمی عمیق است که از دل مناسبات نابرابر موجود در شهرها سر برآورده است. مشخصه زندگی شهری در دنیای مدرن، افزایش نابرابری و دشواری برای اقشار آسیب‌پذیر است. از دیدگاه دیکچ (۱۴۰۱) خشمی که در خیزش‌های شهری فوران می‌کند پاسخی به طرد سیستماتیک در همه زمینه‌های زندگی شهری نظیر مسکن، اشتغال، مواج‌های اجتماعی و ارزش‌های سیاسی است. نابرابری‌های شهری تنها و به‌صورت منفرد با رویکردهای اجتماعی، تغییرات اقتصادی و کردارهای نهادی تولید نمی‌شود بلکه مجموعه‌ای از تغییرات اقتصادی، کردارهای نهادی، رویکردهای اجتماعی و سیاست‌گذاری‌هاست که برای فرد شورش‌قفسی ایجاد می‌کند که باعث طغیان وی می‌شود. شورش‌های شهری بروز خشم شهری است حاصل سیاست‌هایی است که فضای شهری را شکل داده و آن را تنظیم می‌کند.

فرضیه تحقیق

تحلیل بولی از جمله مدل‌های تحلیلی است که مبتنی بر نظریه مجموعه‌ها با روابط نامتقارن است. درحقیقت، تحلیل بولی اساساً برای احراز و واری روابط مجموعه‌ای است که بنیانش بر منطق مجموعه‌هاست. همان‌گونه که روش‌شناسان تحلیل بولی مثل ریگین (۱۹۸۷؛ ۲۰۰۴)، ماهونی (۲۰۰۱) و ریهو کس (۲۰۰۸) تأکید کرده‌اند فرضیات علی در رویکرد مجموعه‌ها به زبان شرط لازم و/یا کافی بیان می‌شوند و این زبان مغایر با زبان همبستگی گونه از علیت‌هاست که اکثراً انواع تحلیل‌های آماری همچون تحلیل همبستگی، تحلیل عاملی و مدل‌های کوواریانس بر آن مبتنا دارند؛ بنابراین و بر اساس مباحث نظری ارائه شده می‌توان فرضیه اصلی تحقیق را این‌گونه فرموله کرد: ترکیبی از مهاجرت گسترده و پیامدهای آن، احساس محرومیت و نارضایتی، محرومیت عینی، عوامل فرهنگی، استفاده از رسانه‌های مشوق اعتراض، ادراک از ساختار فرصت سیاسی و شرط کافی برای وقوع اعتراضات آبان ۱۳۹۸ در استان تهران بوده است.

روش تحقیق

الف) واحد و سطح تحلیل، جمعیت و داده‌ها

واحد تحلیل در این تحقیق «شهرستان» و سطح تحلیل «استان تهران» است. طرح تحقیق از نوع مقطعی است و داده‌های آن متناسب با نوع شرط علی یا از طریق داده‌های ثبتی به‌دست آمده است و یا بر اساس نتایج پیمایش انجام شده در شهرستان‌های استان تهران در سال ۱۴۰۱ است. به‌عبارت‌دیگر، چنانچه شرط علی از نوع متغیر ادراکی (ذهنی) بوده است در پیمایش در سطح تحلیل فرد سنجیده شده و حالت تجمعی آن به‌عنوان میانگین شهرستان مبنای کار قرار گرفته است. جامعه آماری پیمایش شهروندان ۱۷ تا ۴۰ ساله ساکن در ۴ شهرستان استان تهران (اسلامشهر، قدس، بهارستان و شهریار) بوده‌اند. هر ۴ شهرستان اعتراضات آبان ۹۸ را به شکل خشونت‌باری تجربه کرده‌اند. به‌عبارت‌دیگر، معلول، یعنی اعتراضات آبان ۹۸ در هر ۴ شهرستان رخ داده است. مجموع نمونه ۸۰۰ نفر است که برای هر شهرستان ۲۰۰ نمونه در نظر گرفته شده است. از تجمیع ۲۰۰ نفر و میانگین حاصل از آن نمره هر شهرستان در متغیرهای ادراکی (ذهنی) به‌دست آمده است.

ب) عملیاتی‌سازی مفاهیم و پایایی و روایی آن

پیامدهای مهاجرت گسترده: سازه «مهاجرت گسترده و پیامدهای آن» گسترده از ترکیب متغیرهای مهاجرت، تراکم جمعیت، عدم دل‌بستگی به محل زندگی، آسیب‌های اجتماعی،

ضعف هویت ملی، عدم عضویت انجمنی به دست آمده است. برای سنجش متغیر میزان مهاجرت از آمار موجود در سالنامه آماری استان تهران استفاده شده است. متغیر تراکم جمعیت در سطح شهرستان و از تقسیم مساحت شهرستان به تعداد جمعیت به دست آمده است. متغیر دل‌بستگی به محل زندگی در پیمایش و در سطح سنجش فردی سنجیده شده و سپس از تجمیع نمره افراد میانگین نمره شهرستان به دست آمده است. برای سنجش متغیر دل‌بستگی به محل زندگی از سنجش استفاده شده که خدایی و همکاران (۱۳۹۳) آن را طراحی کرده‌اند. نتایج آلفای کرونباخ برای این متغیر ۰/۷۲ را نشان می‌دهد و ضرایب لامبدا که همگی بالاتر از ۰/۳ هستند نیز حاکی از اعتبار سازه است.

جدول ۱. سؤالات مربوط به متغیر دل‌بستگی به مکان زندگی و ضرایب پایایی و روایی آن

ضریب آلفا ^۱	ضریب لامبدا	مؤلفه‌ها و معرفیها
۰/۷۲۳		دل‌بستگی به مکان (واریانس تبیین شده معرفیها به وسیله عامل ۵۷٫۴ درصد)
۰/۶۵۶	۰/۷۷۸	تا چه حد دوست دارید که در همین شهر زندگی کنید؟
۰/۶۶۴	۰/۷۱۹	چقدر از محل سکونت خود خاطره‌های خوب و به یاد ماندنی دارید؟
۰/۶۵۶	۰/۷۶۹	فکر می‌کنید اگر بنا به دلایلی مجبور به ترک این شهر شوید چقدر ناراحت خواهید شد؟
۰/۶۶۷	۰/۷۴۲	تا چه حد از زندگی در این شهر احساس آرامش و آسایش می‌کنید؟
۰/۷۰۴	۰/۵۳۳	تا چه حد در مقابل حفظ و نگهداری این شهر احساس مسئولیت می‌کنید؟
۰/۷۳۴	۰/۷۱۴	تا چه حد با همسایگانتان و یا هم محله‌ای‌هایتان رابطه دوستانه دارید؟
۰/۷۳۴	۰/۷۶۹	در صورت بروز مشکل و ناراحتی تا چه حد به همسایگانتان کمک می‌کنید؟

۱. در اینجا مقدار آلفا برای مؤلفه‌ها حاکی از مقدار ضریب آلفا برای کل مؤلفه است و برای معرفیها حاکی از مقدار آلفای مؤلفه در صورت حذف آن معرف است.

برای سنجش آسیب‌های اجتماعی از آمار آسیب‌های اجتماعی سرقت، قتل، خودکشی، جرائم مالی و اقتصادی، شرارت، نزاع و درگیری با استفاده از آمار نیروی انتظامی مورد بررسی قرار گرفته است.

ضعف هویت ملی با یک سؤال در پیمایش پرسیده شده و میانگین آن برای هر شهرستان محاسبه شده است. در این تحقیق نسبت هویت ملی در برابر قومی مدنظر است و لذا این متغیر با یک سؤال بدین شرح سنجیده خواهد شد: «اگر بخواهید خود را معرفی کنید با کدام یک از عبارات خود را معرفی خواهید کرد». من یک ایرانی هستم، من یک لر، ترک، عرب، کرد و ... (متناسب با قومیت فرد) هستم، من یک مسلمان شیعه، مسلمان سنی (متناسب با مذهب پاسخگو) هستم و من شهروند جامعه جهانی هستم.

عضویت انجمنی در این تحقیق با یک سؤال در پرسشنامه مورد سنجش‌اش قرار گرفته و میانگین میزان عضویت برای شهرستان‌های استان تهران محاسبه شده است. سؤال بدین صورت مطرح شده است: شما در حال حاضر در کدام یک از انجمن‌ها یا گروه‌های نام‌برده فعالیت دارید؟ انجمن شغلی - صنفی، حزب سیاسی، انجمن علمی، انجمن اولیا و مربیان، انجمن ورزشی، هیأت‌های مذهبی و مساجد، انجمن‌های خیریه، کانون‌های فرهنگی و هنری، اتحادیه کارگری، انجمن‌های محلی، انجمن‌های قومی (هم قومیت) و بسیج محله یا محل کار.

احساس محرومیت و نارضایتی: این سازه متشکل از متغیرهای احساس محرومیت نسبی، نارضایتی از زندگی، نارضایتی سیاسی، بی‌اعتمادی به نهادهای شهری و مسئولان محلی، احساس بی‌عدالتی، خشم نسبت به حکومت و ناامیدی نسبت به آینده که همگی در سطح فردی در قالب پیمایش سنجیده شده است و سپس از میانگین برای هر شهرستان محاسبه شده است. در تمام متغیرها مقادیر لامبدا در حد قابل قبول (بالتر از ۰/۳) است که نشان از اعتبار ابزارهای اندازه‌گیری است. در خصوص مقدار آلفای کرونباخ نیز به‌جز در متغیر احساس محرومیت نسبی بقیه متغیرها از حد تعیین شده برای آلفا (بالتر از ۰/۶) بالاتر هستند که نشان از پایایی ابزارهای اندازه‌گیری است. در متغیر محرومیت نسبی مقدار آلفا ۰/۴۷ است که از حد تعیین شده پایین‌تر است و با حذف هر کدام از گویه‌ها هم مقدار آلفا بالاتر نمی‌رود. با این حال، با توجه به اینکه روایی (اعتبار) این متغیر تأیید شده است در تحلیل‌ها نگه داشته شده است.

جدول ۲. سؤالات مربوط به متغیرهای سازه احساس محرومیت و نارضایتی و ضرایب پایایی و روایی آن

ضریب آلفا	ضریب لامبدا	مؤلفه‌ها و معرف‌ها
۰,۴۷		احساس محرومیت نسبی (واریانس تبیین شده معرف‌ها به وسیله عامل ۳۶,۹ درصد)
۰,۳۶۹	۰,۵۷۶	چقدر داشتن امکانات رفاهی بهتر را حق خود می‌دانید؟
۰,۲۰۱	۰,۷۶	بین امکانات رفاهی فعلی‌تان و امکانات رفاهی مورد انتظارتان چقدر فاصله وجود دارد؟
۰,۳۸۹	۰,۵۳۴	در مجموع شما بعد از مقایسه خود با دیگران، چقدر احساس عقب ماندن از دیگران دارید؟
۰,۳۹۷	۰,۵۳۱	در جامعه ما چقدر این امکان وجود دارد که به اندازه زحمت و تلاشی که می‌کشید به حقتان برسید؟
۰/۸۲۹		رضایت‌مندی سیاسی (واریانس تبیین شده معرف‌ها به وسیله عامل ۵۵,۴ درصد)
۰,۷۸۵	۰,۷۹۶	نظام جمهوری اسلامی ایران حکومت قابل قبول
۰,۷۷۵	۰,۸۳۲	در مجموع نظام جمهوری اسلامی توانسته است منافع اکثریت مردم ایران را تأمین کند
۰,۸۰۶	۰,۷۲۴	اکثر نهادها و سازمان‌های نظام برای خدمت به مردم به وجود آمده‌اند نه اینکه برای مقابله با مردم به وجود آمده باشند
۰,۷۸۹	۰,۷۹۸	سازمان‌های دولتی وظایف خود را به درستی انجام می‌دهند
۰,۷۹۴	۰,۷۷۵	مسئولان کشور حرف و عملشان یکی است
۰,۸۵۱	۰,۴۴۱	بسیاری از مسئولان، لیاقت و شایستگی مقام کنونی خود را ندارند
۰,۷۰		رضایت از زندگی (واریانس تبیین شده معرف‌ها به وسیله عامل ۵۳,۹ درصد)
۰,۶۴۸	۰,۷۱۸	امروز زندگی هر ایرانی خیلی بدتر از آن چیزی است که باید باشد
۰,۵۲۶	۰,۸۵۹	این روزها آدم احساس می‌کند خسته، فرسوده و بی‌انگیزه است
۰,۵۶۹	۰,۸۲۸	این روزها وضع جوری است که اغلب اوقات نمی‌شود از زندگی لذت برد
۰,۷۵۸	۰,۴۶۶	چیزهایی که روزی برایم مهم بودند امیدی برای به دست آوردن آنها ندارم

۰,۸۹۸	اعتماد به مسئولان شهری و نهادهای محلی (واریانس تبیین شده معرفها به وسیله عامل ۶۳,۵ درصد)	
ضریب آلفا	ضریب لامبدا	مؤلفه‌ها و معرفها
۰,۸۸۳	۰,۸۰۲	فرماندار
۰,۸۷۴	۰,۸۴۹	امام جمعه
۰,۸۸۱	۰,۸۳۰	اعضای شورای شهر
۰,۸۸۳	۰,۸۱۱	مدیران شهرداری
۰,۸۸۳	۰,۷۸۸	امام جماعت مسجد محله
۰,۸۹۷	۰,۶۹۷	نیروی انتظامی شهر
۰,۸۸۲	۰,۷۹۱	بسیج
۰,۷۶۷	احساس بی‌عدالتی (واریانس تبیین شده معرفها به وسیله عامل ۵۳,۲ درصد)	
۰,۷۵۵	۰,۶۳۵	درآمد و وضع زندگی هر ایرانی با تحصیلات، توانایی و کاری که انجام می‌دهد تناسب دارد
۰,۷۲۵	۰,۷۴۱	امکانات و فرصت‌های زندگی بین مردم نسبتاً عادلانه توزیع شده است
۰,۶۹۳	۰,۸۱۰	در جمهوری اسلامی هر تصمیمی گرفته شود، به یکسان برای همه اجرا می‌شود
۰,۶۹۰	۰,۸۰۰	در این نظام، به کسی پست و مقام می‌دهند که تخصص و لیاقت لازم را داشته باشد
۰,۷۶۰	۰,۶۴۳	سه‌می‌بندی و افزایش قیمت بنزین و پرداخت یارانه معیشتی به مردم در سال ۹۸، باعث عدالت بیشتر و به نفع اقشار کم‌درآمد بود
۰,۸۳۲	خشم نسبت به حکومت (واریانس تبیین شده معرفها به وسیله عامل ۶۶,۲ درصد)	
۰,۸۳۱	۰,۷۲۶	نسبت به حکومت عصبانی هستم
۰,۷۹۱	۰,۸۰۵	دوست دارم بر سر مسئولان کشور داد و فریاد بزنم
۰,۷۶۲	۰,۸۶۲	اگر یکی از مسئولان را ببینم ممکن است او را بزنم
۰,۷۶۱	۰,۸۶۴	اگر دستم برسد، یقه مسئول را می‌گیرم و با او درگیر می‌شوم

مؤلفه‌ها و معرف‌ها		ضریب لامبدا	ضریب آلفا
امید به آینده (واریانس تبیین شده معرف‌ها به وسیله عامل ۵۸,۹ درصد)		۰,۷۵۱	
من احساس می‌کنم آینده خوشی در انتظار من است		۰,۸۰۳	۰,۶۷۰
می‌توانم برای زندگی‌ام هدف‌هایی تعیین کنم		۰,۸۲۲	۰,۶۶۱
احساس می‌کنم مشکلات زندگی را به‌خوبی پشت سر خواهم گذاشت		۰,۸۱۹	۰,۶۵۹
چیزهایی که روزی برایم مهم بودند امیدی برای به دست آوردن آنها ندارم		۰,۶۰۴	۰,۷۷۹

محرومیت عینی: این سازه متشکل از متغیرهای فقر، کمبود امکانات و خدمات شهری و بی‌عدالتی عینی است که برای سنجش هر سه متغیر از آمار ثبتي استفاده شده است. در این تحقیق، شاخص عینی محرومیت یا همان فقر با استفاده از نمره فقر شهرستان بر اساس یافته‌های پایگاه رفاهی ایرانیان که وزارت تعاون و رفاه اجتماعی آن را ارائه کرده مورد استفاده قرار گرفت. این شاخص بر اساس سه متغیر ساخته شده است: ۱. قرار گرفتن خانوار در سه دهک پایین؛ ۲. فاقد درآمد ثابت (فاقد بیمه اجتماعی و مستمری بازنشستگی)؛ ۳. تحت پوشش نهادهای حمایتی. به‌منظور به دست آوردن نمره فقر شهرستان‌ها از ترکیب شاخص‌های فوق، فرض شده است هر خانواری دست کم دو ویژگی از این سه ویژگی را داشته باشد فقیر است. درنهایت، برای هر شهرستان درصد خانوارهای فقیر محاسبه می‌شود. متغیر کمبود امکانات و خدمات شهری نیز در سطح سنجش سیستم مورد استفاده قرار خواهد گرفت.

اطلاعات مربوط به امکانات آموزشی (تراکم کلاس درس)، خدمات بهداشتی و درمانی (تخت بیمارستانی فعال، تعداد پزشک، مرکز ارائه دهنده مراقبت‌های بهداشتی اولیه، آزمایشگاه و داروخانه)، مراکز و امکانات فرهنگی و ورزشی (تعداد صندلی سینما، تعداد کتابخانه و شرکت کنندگان در مسابقات ورزشی)، تعداد وسیله نقلیه عمومی، تعداد واحد بانکی و تعداد دادگاه و مراکز حل اختلاف از طریق داده‌های ثبتي مورد استفاده قرار خواهد گرفت. برای بخش عینی بی‌عدالتی با توجه به اینکه شاخص‌های معروفی مثل ضریب جینی به تفکیک شهرستان‌های مورد بررسی در دسترس نبود از شاخص درصد افرادی که در سه دهک بالا و پایین قرار گرفته‌اند استفاده شد. به این ترتیب که هر چه نسبت خانوارهایی که در سه دهک بالا هستند بیشتر باشد و از طرفی نسبت کسانی که در سه دهک پایین هستند کمتر باشد فرض بر این است که عدالت بیشتری نسبت به کل جامعه برقرار است.

عوامل فرهنگی: این سازه متشکل از دو متغیر دین‌داری و فرهنگ اعتراضی است. طبق ادبیات نظری فرض بر این است هر چه دین‌داری کمتر باشد احتمال کنش اعتراضی بیشتر است که البته در اینجا و با توجه به استفاده از تحلیل بولی، حالت دین‌داری و عدم دین‌داری مدنظر قرار می‌گیرد. هر دو متغیر در سطح فردی در قالب پیمایش سنجیده شده و سپس از میانگین برای هر شهرستان محاسبه شده است. در هر دو متغیر مقادیر لامبدا در حد قابل قبول (بالتر از ۰/۳) است که نشان از اعتبار ابزارهای اندازه‌گیری است. مقدار آلفای کروناخ نیز از حد تعیین شده برای آلفا (بالتر از ۰/۶) بالاتر هستند که نشان از پایایی ابزارهای اندازه‌گیری است.

جدول ۳. سؤالات مربوط به متغیرهای سازه عوامل فرهنگی و ضرایب پایایی و روایی آن

ضریب آلفا	ضریب لامبدا	مؤلفه‌ها و معرف‌ها
۰,۶۰۴		فرهنگ اعتراضی (واریانس تبیین شده معرف‌ها به وسیله عامل ۵۶,۳ درصد)
۰,۴۳	۰,۸۰۶	در شرایط فعلی تا اعتراض نکنیم به حکمان نمی‌رسیم
۰,۳۶۲	۰,۸۳۲	مردم باید از طریق تجمعات و تظاهرات، اعتراض خود را به مسئولان اعلام نمایند
۰,۶۷۷	۰,۵۸۹	اعتراض فایده ندارد چون آنچه قسمت آدم باشد نصیبش می‌شود
۰,۸۱۷		دین‌داری (واریانس تبیین شده معرف‌ها به وسیله عامل ۵۹,۳ درصد)
۰,۸۱۱	۰,۵۵۲	خدا واقعاً وجود دارد
۰,۷۹۴	۰,۷۲۷	حضرت محمد(ص) پیامبر الهی بوده است
۰,۷۹۶	۰,۷۰	زندگی پس از مرگ یا معاد حقیقت دارد
۰,۸۱۱	۰,۵۸۶	چقدر به خداوند احساس نزدیکی می‌کنید؟
۰,۸۰۶	۰,۵۶۳	چقدر از خداوند درخواست کمک می‌کنید؟
۰,۸۰۸	۰,۵۴۱	برای رفع گرفتاری یا برآوردن آرزوهایتان تا چه حد نذر و نیاز می‌کنید؟
۰,۷۸۴	۰,۷۲۷	نماز خواندن یومیه شما با کدام یک از گزینه‌های زیر مطابقت دارد؟

ضریب آلفا	ضریب لامبدا	مؤلفه‌ها و معرفها
۰,۷۹۹	۰,۶۳۱	در ماه رمضان امسال به جز روزهایی که روزه بر شما واجب نبود (عذر شرعی) چقدر روزه گرفتید؟
۰,۷۹۸	۰,۶۲۲	بر سر سفره‌ای که مشروب می‌خورند نباید نشست
۰,۸۰۵	۰,۵۵۵	ابایی از دست دادن با مردان یا زنان نامحرم ندارم
۰,۸۰۵	۰,۵۳۲	حجاب زن باید به گونه‌ای باشد که موهایش اصلاً معلوم نباشد

استفاده از رسانه‌های خارجی مشوق اعتراض: این متغیر با این محورها موردسنجش قرار گرفته است: درصد استفاده از ماهواره، میزان استفاده از ماهواره به دقیقه، درصد استفاده از شبکه‌های اجتماعی مجازی خارجی و میزان استفاده از شبکه‌های اجتماعی مجازی خارجی به دقیقه.

ادراک از ساختار فرصت سیاسی و فایده‌مند دانستن اعتراض: ترکیب متغیر ادراک از ساختار فرصت سیاسی و فایده‌مند دانستن اعتراض سازه عوامل فعلیت ساز را تشکیل می‌دهد که در حضور متغیرهای زمینه‌ای می‌تواند اعتراض را محقق نماید. هر دو متغیر در سطح فردی در قالب پیمایش سنجیده شده و سپس از میانگین برای هر شهرستان محاسبه شده است. در هر دو متغیر مقادیر لامبدا در حد قابل قبول (بالتر از ۰/۳) است که نشان از اعتبار ابزارهای اندازه‌گیری است. مقدار آلفای کروناخ نیز از حد تعیین شده برای آلفا (بالتر از ۰/۶) بالاتر هستند که نشان از پایایی ابزارهای اندازه‌گیری است.

جدول ۴: سؤالات مربوط به متغیرهای سازه ادراک از ساختار فرصت سیاسی و فایده‌مندی

۲۹۲

اعتراضات و ضرایب پایایی و روایی آن

ضریب آلفا	ضریب لامبدا	مؤلفه‌ها و معرفها
۰,۶۳		ادراک از ساختار فرصت سیاسی (واریانس تبیین شده معرفها به وسیله عامل ۶۹ درصد)
۰,۵۰	۰,۷۴	اگر کسی علیه سیاست‌های حکومت اعتراض کند ممکن است آینده شغلی خود را از دست بدهد
۰,۴۶	۰,۸۵	اعتراض به حکومت جان آدم را به خطر می‌اندازد

ضریب آلفا	ضریب لامبدا	مؤلفه‌ها و معرفی‌ها
۰,۵۰	۰,۷۸	اگر در حین اعتراضات دستگیر شویم بلایی سرمان می‌آورند که از کرده‌ی خویش پشیمان شویم
۰,۵۳	۰,۷۵	در شرایط فعلی حکومت به شدت هر اعتراضی را سرکوب می‌کند
۰,۷۰	۰,۹	نیروهای نظامی و انتظامی ضعیف شده‌اند و نمی‌توانند اعتراضات مردم را بخوابانند
۰,۶۷۹	۵۱,۱ درصد	ادراک از فایده‌مندی اعتراضات (واریانس تبیین شده معرف‌ها به وسیله عامل ۵۱,۱ درصد)
۰,۶۰۸	۰,۷۲۷	اعتراضات نفعی برای مردم ندارد
۰,۵۸۹	۰,۷۴۶	اقدامات اعتراضی اغتشاش و ناامنی برای جامعه به بار می‌آورند
۰,۶۷۷	۰,۶۰۴	دشمنان ایران از اقدامات اعتراضی مردم سوءاستفاده می‌کنند
۰,۵۶۷	۰,۷۷۱	با اعتراض نمی‌توان چیزی را تغییر داد

آماده‌سازی و تحلیل داده‌ها

تحلیل بولی برخلاف تحلیل آماری تحلیل متغیرها نیست بلکه تحلیل مجموعه‌هاست. از این رو، تمام متغیرهای تحقیق باید به مجموعه‌های بولی با دو ارزش «درون یا عضو مجموعه» (با کد ۱) و «بیرون یا غیر عضو مجموعه» (با کد صفر) تبدیل شوند. برای مثال، متغیر محرومیت تبدیل می‌شود به دو مجموعه «شهرستان‌های با درجه بالای محرومیت» در مقابل «شهرستان‌های با درجه پایین محرومیت».

۲۹۳

مبنای کدگذاری و تبدیل نمرات به کد ۰ و ۱ به این شکل بوده است که ابتدا متغیرها در هر سازه تبدیل به نمره استاندارد شدند و سپس نمرات استاندارد با هم جمع شدند و نمره هر شهرستان در هر سازه به دست آمده است. سپس حد وسط نمرات به دست آمده به عنوان نقطه برش برای کدگذاری استفاده شده است.

جدول ۵. جدول ارزش بولی با ۶ شرط علی برای تبیین اعتراضات آبان ۹۸

شهرستان						
پاکدشت	ری	بهارستان	شهریار	قدس	اسلامشهر	
۱	۰	۱	۰	۱	۰	پیامدهای مهاجرت گسترده (A)
۱	۰	۰	۱	۱	۱	احساس محرومیت و نارضایتی (B)
۱	۰	۱	۱	۱	۰	محرومیت عینی (C)
۱	۰	۰	۱	۱	۱	عوامل فرهنگی (D)
۰	۱	۰	۱	۱	۱	استفاده از رسانه‌های مشوق اعتراض (E)
۱	۰	۱	۱	۱	۰	ادراک از ساختار فرصت سیاسی (F)
۰	۰	۱	۱	۱	۱	نتیجه (اعتراض و عدم اعتراض) P

بر اساس ترکیب‌هایی از شروط علی که حداقل یک مصداق در اعتراضات آبان ۹۸ داشته‌اند معادله بولی اعتراضات آبان ۹۸ را به شکل زیر می‌توان نوشت:

$$P = aBcDEf + ABCDEF + Abcdef + AbCdeF$$

با استفاده از قاعده کمینه‌سازی بولی در نهایت، فرمول زیر حاصل می‌شود:

$$P = BDE + Abde + BCDEF + ACF$$

این معادله حکایت از آن دارد که در آبان ۹۸ در شهرهای حاشیه جنوبی استان تهران ترکیب‌های زیر باعث اعتراضات شده است:

۲۹۴

- احساس محرومیت و نارضایتی، عوامل فرهنگی، استفاده از رسانه‌های مشوق اعتراض؛
  - عدم پیامدهای مهاجرت گسترده، احساس محرومیت و نارضایتی، عوامل فرهنگی، استفاده از رسانه‌های مشوق اعتراض؛
  - احساس محرومیت و نارضایتی، محرومیت عینی، عوامل فرهنگی، استفاده از رسانه‌های مشوق اعتراض، ادراک از ساختار فرصت سیاسی و فایده‌مند دانستن اعتراض؛
  - پیامدهای مهاجرت گسترده، محرومیت عینی، ادراک از ساختار فرصت سیاسی و فایده‌مند دانستن اعتراض.
- به عبارت دیگر، هر کدام از ۴ سناریوی فوق شرط کافی برای وقوع اعتراضات آبان ۹۸ در محدوده جغرافیایی مورد بررسی بوده است.

نتیجه‌گیری

مطالعه حاضر با هدف استخراج شروط لازم یا کافی برای وقوع اعتراضات آبان ۱۳۹۸ در استان تهران نگاشته شد. در تئوری‌های مربوط به کنش اعتراضی شرایط متعددی برای پتانسیل یا وقوع کنش اعتراضی ذکر شده است. در این تحقیق و بر اساس نظریه‌های مرتبط شش شرط مهاجرت و پیامدهای گسترده آن، احساس محرومیت و نارضایتی، محرومیت عینی، عوامل فرهنگی، بی‌عدالتی عینی، استفاده از رسانه‌های مشوق اعتراض و ادراک از ساختار فرصت سیاسی و فایده‌مندی اعتراض برای تبیین وقوع کنش اعتراضی آبان ۱۳۹۸ مدنظر قرار گرفت.

در این مقاله از تکنیک تحلیل بولی برای کشف شروط لازم یا کافی وقوع اعتراضات آبان ۱۳۹۸ در استان تهران استفاده شد. طبق نتایج تحقیق، شرط احساس محرومیت و نارضایتی در ۳ سناریو، شرط عوامل فرهنگی در ۳ سناریو، شرط استفاده از رسانه‌های مشوق اعتراض در ۳ سناریو، شرط محرومیت عینی در ۲ سناریو و شرط ادراک از ساختار فرصت سیاسی و فایده‌مند دانستن اعتراض در ۲ سناریو و شرط پیامدهای مهاجرت گسترده در یک سناریو از شروط کافی استخراج شده وجود دارد.

همان‌طور که نتایج نشان می‌دهد افرادی که در شهرستان‌های اطراف تهران ساکن هستند، امکانات شهر تهران را دیده و با توجه به اینکه از بسیاری از این امکانات محروم هستند احساس محرومیت بیشتری را تجربه می‌کنند، به گونه‌ای که از ۴ سناریوی مربوط به شرط کافی اعتراضات آبان ۹۸ طبق تحلیل بولی، شرط مربوط به نارضایتی و احساس محرومیت در سه سناریو وجود داشته است. آنچه اعتراضاتی شبیه اعتراضات آبان ۹۸ نشان می‌دهد نوعی حس عمیق محرومیت و رنج است که به نقطه‌ای می‌رسد که آنها دست به اقداماتی می‌زنند تا نشان دهند سهم کمی در جامعه‌شان دارند یا هیچ سهمی ندارند. در وضعیت فقدان سیاست‌ها و رویه‌های مؤثر برای پرداختن به نارضایتی‌های گسترده، شورش و اعتراض عنصری کلیدی بروز خشم و نمایش خواست عمومی برای عدالت و برابری است. کسانی که در محله‌های محروم شهر زندگی می‌کنند، کسانی که زیست روزمره‌شان به‌طور کلی یادآور محرومیت آنها از ثروت، حقوق و امتیازاتی است که در دسترس دیگر ساکنان شهری است همان مطرودانی که در بزنگاه‌هایی مانند آبان ۱۳۹۸ خشم خود را از طریق شرکت در اعتراضات خشونت‌آمیز نشان می‌دهند.

عوامل فرهنگی که متشکل از دین‌داری (کاهش دین‌داری) و فرهنگ اعتراضی است نیز نقش مؤثری در بروز اعتراضات ۹۸ داشته است. با بررسی شهرهای درگیر در اعتراضات یک دهه اخیر در کشور مشاهده می‌شود برخی شهرها علی‌رغم وجود محرومیت و احتمالاً احساس

محرومیت بالا؛ اما اعتراض خشونت آمیز تجربه نکرده‌اند. به‌عنوان فرضیه می‌توان چنین تفاوتی را به عوامل فرهنگی ربط داد که البته نیاز به آزمون‌های بیشتری دارد. شرط استفاده از شبکه‌های مشوق اعتراض نیز در تحلیل اعتراضات اهمیت دارد. با وجود این، باید تأکید کرد به نظر می‌رسد این شرط به‌تنهایی نمی‌تواند به‌عنوان علت اعتراضات عمل نماید و در صورت وجود شروطی مانند احساس محرومیت، محرومیت عینی و عوامل فرهنگی می‌تواند نقش آفرینی کند.

ملاحظات اخلاقی

حامی مالی: مقاله حامی مالی ندارد.
مشارکت نویسندگان: نویسنده به‌تنهایی مقاله را نوشته است.
تعارض منافع: بنا بر اظهار نویسندگان در این مقاله هیچ‌گونه تعارض منافی وجود ندارد.
تعهد کپی‌رایت: طبق تعهد نویسندگان حق کپی‌رایت رعایت شده است.

منابع

- آپ، کارل دیتز (۱۳۹۵). *جنبش اجتماعی و اعتراض سیاسی*. ترجمه مجید عباسی، تهران: انتشارات پژوهشکده مطالعات راهبردی.
- جانستون، هنک (۱۳۹۸). *جنبش اجتماعی چیست؟* ترجمه سعید کشاورزی و مریم کریمی، تهران: نشر ثالث.
- دلاپورتا، دوناتلا و دیانی، ماریو (۱۳۸۴). *مقدمه‌ای بر جنبش‌های اجتماعی*. ترجمه محمدتقی دلفروز، تهران: نشر کویر.
- دیکچ، مصطفی (۱۴۰۱). *خشم شهری؛ شورش طردشدگان*. ترجمه مجید ابراهیم‌پور، بنفشه خسروی و نیما شکرایی، تهران: نشر چرخ.
- مرکز افکار سنجی دانشجویان ایران (ایسپا) (۱۳۹۸). گزارش بررسی نگرش شهروندان استان تهران در خصوص اعتراضات آبان ۹۸.
- Barnes, S.H, Kaase M. (eds). (1979). *Political action: mass participation in five Western democracies*. Sage. Beverly Hills, 203-214
- Dalton, R.J. (1988). *Citizen politics in Western democracies*. Public opinion and political parties in advanced industrial democracies. Washington, DC: CQ Press
- Eisinger, P.K. (1973). The influence of socio-structural variables on identity management strategies. In W. Stroebe & M. Hewstone (eds) *European review of social psychology*, vol. 4. Chichester. England: wiley, 27-57.

- Gamson, W.A. (1968). *Power and discontent*. Dorsey, Homewood
- Gamson, W.A.(1990).*The strategy of social protest*. Belmont, CA: Wadsworth Publishing company.
- Gurr,T.R. (1970). *Why men rebel*, Princeton University Press, Princeton.
- Inglehart, R.(1990).*Culture shift in advanced industrial society*. Princeton University Press, Princeton.
- Jasper, J. M.(1998). *The Emotions of Protest: Affective and Reactive Emotions In and Around Social Movements*. Sociological Forum, Vol. 13, No. 3.
- Jenkins, J. C & Perrow, C.(1977). Insurgency of the Powerless: Farm Worker Movements (1946-1972) Chapter 4 (37-51) in McAdam & Snow, *American Sociological Review*, 42. 249-268.
- Jennings, K.M, Van Deth J.W, Barnes S.H, Fuchs D, Heunks F.J, Inglehart R, Kaase M, Klingemann H-D, Thomassen JJA (eds).(1989). *Continuities in political action: a longitudinal study of political orientations in three Western democracies*. De Gruyter, Berlin/New York
- Mahoney, J. (2001). *Beyond correlational analysis*. Sociological Forum, 16 (3), 575- 593.
- Norris P, Walgrave S, Van Aelst P. (2005). *Who demonstrates? Antistate rebels, conventional participants, or everyone?* Comp Polit 37(2), 189–205.
- Olson, M.(1965). *The logic of collective action*. Cambridge, MA: Harvarad university press.
- Piven, F. F. & Cloward, R. A. (1977). *Poor People's Movements*. New York: Vintage Books.
- Ragin, C. (1987). *The comparative method*. Berkeley and Los Angeles: University of California Press.
- Ragin, C. (2004). *Replies to commentators*. Qualitative Methods: Newsletter of Political Science Association, 2 (2), 22-25.
- Rihoux, B. (2008). Case-oriented configurational research: qualitative comparative analysis (QCA), fuzzy sets, and related techniques. In *The Oxford Handbook of Political*.

- Tarrow, S. (1998). *Power in Movement*. 2nd edition (New York: Cambridge University Press).
- Tarrow, S & Tilly, C. (2001). *Dynamics of Contention*. Cambridge University Press.
- Van Deth, J.W. (1995). Introduction: the impact of values. In: *Van Deth J.W, Scarbrough E (eds) The impact of values*. Oxford University Press, Oxford, 1-18.
- Zhao, D. (2000). State-society relations and the discourses and activities during the 1989 Beijing student movement. *American Journal of Sociology*, 105, 1592-1632.